

Внеклассное мероприятие в 10 классе учителя балкарского языка и балкарской литературы Узденовой Замиры Исмаиловны.

Тема: Неиссякаемые родники карачаево-балкарской музыки.

Дерсни темасы: Къарачай-малкар музыканы таркъаймаз шауданлары.

Дерсни мураты:

малкъар халкъ жарыкъландырыучу Абайланы Солтан-Бекни къарачай-малкъар халкъны тарыхынында музыканы айнытыуунда жери; дуня музыкадан билимлерин ёсдюрюу; къарачай-малкъар халкъ жырланы эм музыка инструментлени атларын эсгертиу; Малкъондуланы Ахматны жашау ызы эманы ишлери бла шагъырей этиу; Туугъан жерге суймекликлерин айнытыу.

Дерсге салынган ишле:

къарачай-малкъар музыкадан билимлерин теренлеу; Абайланы Солтан-бекни бла Малкъондуланы Ахматны музыка бирликлерин ачыкълау; музыка чыгъармалада берилген сезимлени адамны жашауунда маъанасын айыртыу; Жеттеланы Мустафирни чыгъармачылыкъ ишин белгилеу.

Дерсге дери бардырылгъан иш:

Малкъондуланы Ахматны «Минги тау» деген симфониясы бла шагъырей этиу; музыка инструментлени атларын эсге тюшюрюу; къарачай –малкъар халкъны жашауунда жырны маъанасын белгилеу; «Минги тау» деген симфониягъа тынгылау.

Дерсге керекли затла: интерактив къанга, презентация.

Дерсни барыуу.

Ал сёз.

Багъалы окъуучула, бизни бюгюнню дерсибиз бек маъаналыды эм сейирликди. Биз къарачай –малкъар халкъны халкъ жарыкъландырыучусу Абайланы Солтан-Бекни бла къарачай-малкъар халкъны биринчи композитору Малкъондуланы Ахматны чыгъармачылыкъ ишлеринде къарачай- малкъар халкъны тарыхында музыканы маъанасын ачыкъларыкъбыз эм Малкъондуланы Ахматны «Минги тау» деген симфониясына анализ этерикбиз. Таулу халкъ жарыкъ , ишчи, ёхтем миллетди. Къайда болса да, къаллай ишни этсе да, кёлю жарыкъды, аны

жашауу жыр бла, музыка бла байламлыды. Бурунгу заманладан къарачай-малкъар халкъны кёп жырлары сакъланнгандыла. Ала бизни арыхыбыздыла. Къарачай-малкъар халкъ жарыкъландырыучу Абайланы Солтан-Бекни аланы сакълауда бек уллу кыйыны барды.

1. Слайд.

Абайланы Солтан-Бек Асланбекни жашы (1845-1888). Суратла салыргъа. Таулагъа дуня музыканы жарыгъын биринчи болуп келтирген Абайланы Солтан-Бек 1845 –чи жылда Малкъарда Шканти деген элде туугъанды. Билимни суйген атасы жашын, кызын окъутургъа суйгенди. Кызы –Ханийфа, малкъар тишиурыуладан биринчи болуп окъуу, билими болгъан тишируду. Солтан-Бек, Нальчикде төрт жыл окъуп, 1858-чи жылда Ставропольда гимназиягъа киргенди. Солтан-Бек анда скрипкадасогъаргъа юйреннгенди. Петербургда консерватория ачылгъанын эшитип, ол 1862-чи жылда гимназияны бешинчи классынданары кетерге таукел болады. Атасындан ыразылыкъ алып, экзаменлени иги берип, белгили скрипкачы Г.И. Винявскийни классына киреди. Ол анда П.И. Чайковский эм атлары айтыллыкъ музыкачыла бла бирге окъуп башлайды. Алай, узакъ шахарда башын кечиндирген кыйын эди, сора ол Тау эскадроннга къуллукъ этерге тохташады. Болсада, окъуу ючюн хакъ төлеп туралмайды да, консерваторияны къояргъа тюшеди. Аскер къуллугъун бошاپ, 1869-чу жылда Нальчикге къайтады. Солтан-Бек консерваторияны бошамай къайтхан эсе да, табийгъат закийлиги да болгъаны себепли, жаш заманында европачылы адамланы ортасына тюшюп, музыкачылыны араларында аты айтылып башлайды. Терек башына келип, ишге кирип, сабийлеге музыкадан дерс берип башлайды. Алай бла аны жангы жашауубашланады, анга къайда да жарыкъ тюбейдиле, концертлерине адамла келип башлайдыла. Абайланы Солтан –Бек ахыр кюнюне дери композитор С.И. Танеев бла шуёхлукъ жүрютгенди. Орус композиторну назирасы бла бош заманларында , Шкантида, Холамда болсада, халкъ жырланы, макъамланы жыйып, ноталагъа салады.Тау элдеде, жамычы зат жайып, сахна кирик этип, скрикасын согъуп башласа, тау эллиле, жыйылып, кыууанып, сейирге кылып тынгылаучу эдиле. 1888-чи жылда, январь айда туугъан эли Шкантида ауушханды.

2. Слайд.

(Белгили композиторланы суратларын салыу)

– Жер башында адамла музыкагъа тынгыласала алагъа тилманч керек туююлдо, нек десенг, ала музыка тил бла сёлешедиле.

– Музыка неди ?

– Ол искусствону бир түрлүсүдү. Жашауну тауушла бла эм интонацияныкчүю бла белгилейди. (Грек сөздү. Муза- богиня, покровительница искусств.)

– Сабий музыка бла кыачан танышып башлайды?

– Музыканы сабий түз туугъанлай анасыны белляууна тынгылай эшитип башлайды.

– Тауушланы адам музыкага нек айландырады?

– Жашауда эшитген тауушларын адам музыкага айландырырга кырешигенди: суу тауушну, желни тауушун, хорланган аскерни кыачууну тауушун, нарат тереклени шуулдагъанларын, чыпчыкъланы жырлагъанларын, жауунну тауушун, сабийни кыуаннганын, ташны тилин, атны чапханын, хар тауушну эм хар түрлү сезимни музыканы тилине салырга сүйгенди.

– Сора музыка битеу дуняда тиллени биледи дерге боллукъмуду?

– Хау, музыканы тилини чеги жокъду, хар адам ангылайдыаны тилин.

– Нени кычю бла айландырады тауушланы адам музыкага?

– Хар халкъны ол тауушланы музыкага айландырырга кесини музыка инструментлери болгъанды.

– Сиз кыаллай кыарачай- малкыар музыка инструментле билесиз?

–Биз билебиз: кыобуз-гармонь, кыыл кыобуз-мандолина, сыбызгы-дудка, сырыйна-свирель, харс -трещётка.

– Кёп музыка инсрументле бла ойнагъан чыгъармала бардыла. Алагъа биз симфония дейбиз. Ол грек сөздү, музыка чыгъармады. Аны оркестрге –уллу коллектив профессионал – инструменталистледен кыуралгъан, кёп түрлү музыка инструментледе ойнагъанлагъа жазадыла .

– Сиз кыаллай түрлү музыкага тынгылайсыз?

– Эски халкъ жырлагъа эм бусагъатда жазылгъан жырлагъа тынгыларгъа сыебиз.

– Аланы кыалай айырырга боллукъду?

– Халкъ жырланы халкъ кыурагъанды, жангы жырланы авторлары барды.

Композиторла жырланы сёзлерин поэтлениназму, арындан аладыла эм музыкагъа саладыла.

– Тюзсюз, сиз къарачай-малкъар халкъны аллай композиторун билемисиз?

– Хау, ол Жеттеланы Мустафир Зекерияны жашыды.(1944-2002)

3. Слайд.

Жеттеланы Мустафирни сураты.

Къабарты-Малкъар республиканы искусствосуну сыйлы къуллукъчусу. Онжети жылында Нальчик музыкалы училищагъа кирип аны жетишимли бошагъанды. Ол кёп эм белгили жырла жазгъанды: «Чакъырама таулагъа», «Малкъар», «Эсимде тутам», «Саугъа этеме». Бек биринчи жырыны аты «Къурулушчуну жырыды». Бу жырдан башлагъанды ол композиторлукъ ишин.

Соруула бла ишлеу.

– Сиз къаллай халкъ жырла билесиз?

– «Гапалауну жыры», «Боз алаша», «Къарашауайны жыры» «Апсаты», «Эрирей».

– Алада нени юсюнден айтылады? – Жигитликни, суюмекликни, тюзлюкню, эркинликни, адамлыкъны, тюрлю –тюрлю Тейрилеге ийнаныулукъну юсюнден айтылады.

– Аланы ким жырлап билесиз?

– Халкъ жырчы Отарланы Омар, Газаланы Алим.

– Сиз дуниягъа айтылгъан къайсы композиторланы атларын айталлыкъсыз?

– П.И. Чайковский, В.А. Моцарт, С.В. Рахманинов, Ф.Ф. Шопен .

– Адам жашауунда музыкасыз, жырсыз жашаяллыкъмыды?

– Угъай, жашаяллыкъ туююлду. Нек десегиз, адам жаратылгъанлы да жашауда музыка бла бирге жашайды. Къууанчлада, иште, кыйынлыкъла кёрсе да ол аланы жыр бла бирге ётдюреди.

– Музыканы халкъны тарыхындан айырыргъа боллукъмуду?

– Угъай, музыканы халкъны тарыхындан айырыргъа жарамайды.

Алада тарыхыбызда болгъан ишлени юсюнден айтылады.

4. Слайд.

Малкъондуланы Ахмат Махмутну жашы 1993 жылда 14 январьда, Нальчикде туугъанды.

Суратларын салыу. Къабарты-Малкъар республиканы искусствосуну сыйлы къуллукъчусу; Россияны композиторларыны союзунуна киреди; Россей эм къыралла аралы халкъ инструментледе ойнагъан конкурсланы лауреаты; 10-чу Къыралла аралы жаш композиторланы Альфред Шнитке атлы конкурсну лауреаты; Къыралла аралы композиторланы гильдиясына киреди.

Онбир жылында Ахматны анасы Асият Хызирова Нальчикни 2- чи номерли музыкалы школгъа бергенди. Аны устазы Кожева М.А. болгъанды.

Ол аны кавказ къобуз деген усталыкъгъа юйретгенди эм 2009-чу жылда иги окъуп бошагъанды. 2009 – 2013 жыллада Шимал Кавказны маданият эм культура къырал институтуна кирген Колледжде окъугъанды. 2013-чю жылда Саратовда Л.В. Собинов атлы Къырал консерваториягъа киреди. Анда профессор В.С. Мишле окъутханды. 2005-чи жылда Ахмат биринчи оркестр чыгъармасын жазады: «История народа на устах». 2016-чи жылда Къабарты-Малкъарны министерствосуну стипендиаты болады. «Минги тау» деген симфония эм «Легенда гор» деген операсы ючюн Ислам-бий Крымшахаловну майдалы бла (2019) саугъаланнганды. 2022-чи жылдан бери Шимал Кавказны искусство институтунда устаз болуп ишлейди.

Малкъондуланы Ахмат къарачай-малкъар халкъны тарыхында биринчи музыка жаны бла бийик билим алгъан, халкъ музыка инструменлеге усталыгъы болгъан композиторду. Ол юч симфонияны авторуду: «Минги тау», «Омела», «ИВА» эм «Легенда гор» деген операны. «Минги тау» деген симфония *къарачай – малкъар фольклоргъа таянып жазылгъанды. Фольклор бизни тарыхыбызды. Халкъ тартыула чыгъарманы аллындан башлап ахырына дери барадыла.*

Слайд.

«Легенда гор» деген операны юзюгюн кӛргюзтӛю. (2мин.)

«Легенда гор» деген чыгъармасы операд, Мӛчюланы Кязимни «Тахир бла Зухра» деген поэмасына кӛре жазылгъанды. Артистле бизни миллет

кийимлерибизни кийип ойнайдыла, жырлайдыла, тепсейдиле эм адамланы жүреклеринде таза сүймекликни кьозгъайдыла.

**5. Слайд. Экинчи симфониясыны «Омела» деген аты барды .
Симфонияны Юзюгюн салыу. (2 мин.)**

Ол бек сейирлик симфонияды. Омела Скандинавияда ёсген терекди. Ол мамырлыкъны белгиси болгъан ёсюмдю. Аны тубюнде бир бирлерин суйгенле тубеселе, насыплы боладыла, бир бири бла кьажау кюрешгенле тубешселе уа, сауутларын да салып жарашадыла. Бу чыгъармада ол тема ачыкъланады .

6. Слайд.

Ючюнчю симфониясыны аты «Ивады».

Хар бирибизге да Уллу Хорлау кюн бек багъалыды. «Ива»- Уллу Ата журт урушда Хорламны 80 жыллыгъына аталгъанды эм Къулийланы Къайсынны бла Кешокъланы Алимни урушну заманында тенгликлерини юсюнденди. Отарланы Керим Къайсыннга фронтха таулу халкъны кёчюргенлерини юсюнден кьагъыт жазгъанда, Къайсын ийнанмагъан эди. Сора, кьабартылы татлы тенгине Кешокъланы Алимге соргъанда, анга ийнаннганды. Ала экисида татар кьабырлагъа барып, терен хансны ичинде олтуруп, ачы жилигъандыла. Севастополь тийресинде Къайсын ауур жаралы болгъанда, Алим да жаралы болуп тургъанлай, Къайсынны кесини юсюне атып урушдан чыгъаргъанды. Алим бла Къайсын ол тенгликни бек кьаты сакълагъандыла эм жүрютгендиле. Ата журт уруш бошалгъандан сора, Сталин жангыз да Къайсыннга Туугъан жеринде жашаргъа эркинлик берген эди. Алим Къайсыннга, аны Чегемде бош кьалып тургъан юйюню кьатында урушдан сора тубегенинде, кьал деп тилегенди. «Сен а кьаллыкъмы эдинг юйюрюнг, халкъынг сюргюнде тургъанда?» – деп соргъанды Къайсын Алимге. Ола: «Угъай», - деген эди. «Ива»- деген симфония «жиляу», «жарсыу» деген магъананы тутады. Бу симфония фронтда тенгликни, кьарындаш кертичиликни, адамлыкъны эм уллу кьыйынлыкъны юсюнденди.

7. Слайд.

«Минги тау» деген симфониягъа анализ этиу.

Симфонияны ёзеге фольклорду. Харсны (трещётка) тауушу, симфонияны аллындан башлап ахырына дери эшитиледи. Дунияда болмагъанча харсны тауушу симфониягъа уллу магъана береди.

– **«Минги тау»(2018)** деген симфония тёрт кесекден къралады:

Биринчи кесегинде тартыула акъырын башланадыла эм терк-терк айланчла боладыла. Ала бизни тарыхыбызны озгъан жылларына кийиредиле, сагъыш этдиредиле, бир къруандырадыла, бир жарсытадыла, бир тёрюмлюкге, сабырлыкъгъа, Туугъан жерге сюймекликге чакъырадыла .

– Экинчи кесеги уа нени юсюнденди?

– Экинчи кесегинде лирика тартыула кёрдюле. Музыка ол заманланы тарыхын тюрз ачыкълыйды. Къруанч бла бушуу ёмюрледен бери бирге жюрюгенлерин ангылатады. «Сандыракъ» деген халкъ жыр-тепсеуню макъамларын эшитебиз.

– Ючюнчю кесегине тынгылагъанда нени эслегенсиз ?

– Ючюнчю кесегинде тюрлю-тюрлю жанрла эсленедиле: «Абизех» тартыу бла башланады, адет-тёре жанр да барды.

– Тёртюнчю кесеги уа нени юсюнденди?

– Бу кесегинде, музыка тил бла айтханда, кърарачай-малкъар халкъны нарт жигитлери, кёрке жетген бийик къраланы башлары, аланы орталарында Минги тау ёхтем сюеледи Минги тау кърарачай-малкъар халкъны белгиси болгъаны шарт билинеди. Аны ариулугъу, деменгилиги кёрз кърматады. Тёртюнчю кесегинде ноталары бек кюрлю, ёхтем эшитиледиле.

8. Слайд.

«Минги тау» деген симфонияны биринчи кесегинден юзюкге тынгылау

(Кърмукуланы Магомедни видео-фильмини юзюгюне кърару. (2 мин.)
Соруула бла ишлеу.

– Малкъондуланы Ахматны «Минги тау» деген симфониясыны биринчи кесегини юзюгюне тынгылагъанда малкъар поэтлени кърайсы назмуларын айтыргъа боллукъду?

– «Кърулийланы Кърайсын Туугъан жерим», «Тау суучукъну жырчыгъы», Зумакулланы Танзиля «Туугъан жерим», «Ана тилимди жаным, диним да», Мёрюланы Кязим «Эски юйюм».

– Нарт таурухланы уа келтириргеболлукъмуду?

- Хау, келтирирге боллукъду: «Сибилчи», «Ёрюзмек бла кына сакъаллы Фук», «Ариу Сатанай», «Къарашауай сауду, ёлмегенди» «Ачей улу Ачемез».
- Къайсы халкъ жырланы айтыргъа боллукъсуз бу кесекге келишген? – «Орусбийлары». «Кулина», «Аланланы жыры». «Тау бийиклени жырлары», «Къарчаны жыры».
- Малкъондуланы Ахматны бла Абайланы Солтан-бекни юслеринден айта аланы музыкашлеринде байламлыкъны эледигизми?
- Хау, аланы чыгъарма ишлери, жашаулары да музыка бла эм къарачай-малкъар халкъ фольклор бла байламлыды.

9. Слайд Омар Отаровну «Къарча» деген жырына тынгылау. (видео-фильмни юзюгю). (1мин.)

10. Слайд.

Дерсни аякълау.

- Музыка жашауну тутуругъуду. Аны юсюнден дуния поэзияда кёп чыгъармала барды. Бизни поэзиябызда да барды аллай алапат назму. (2мин.)

Къулийланы Къайсынны «Музыка» деген назмусун сабий окъуйду.

**Сен, жашау кибик, жангылайын къалгъан,
Жашауну кесича алапат болгъан,
Музыка!**

**Тилсиз ташха, терекге да тил берген,
Тар тутмакъны окъуна кенге керген,
Музыка!**

**Сенден уллу бийлиги болгъан да жокъ,
Сенича азатлайын къалгъан да жокъ,
Музыка!**

**Бир затныда жокъ сенича тили,
Сау дуния –аламны тилин билип,
Музыка!**

**Сен- къууанчны да, ачыуну да тили,
Насыплыны, насыпсызны да тили,
Музыка!**

**Къар тёппелени ийнагъы болгъанса,
Тынгысызланы байрагъы болгъанса,
Музыка!**

11. Слайд.

Багъалы окъуучула, биз бюгюн дерсибизде къарачай-малкъар халкъны белгили адамлары бла - халкъ жарыкъландырыучу Абайланы Солтан-Бекни бла къарачай-малкъар халкъны биринчи композитору Малкъондуланы Ахматны музыка бирликлерин ачыклагъанбыз. Ала къарачай-малкъар халкъны музыканы таркъаймаз шауданларыдыла. Солтан_Бекни ишин жюз жылладан сора Малкъондуланы Ахмат тири бардырады. Жюреклерибизде ёхтемлик барды. Музыка бизни жашауну толу ангыларгъа, къыйналгъан заманыбызда къыйынлыкъны кётюрюрге, къууанчланы жарыкъ ётдюрюрге болушады, Туугъан жерибизни сюерге, аны ариулугъун ёсюп келген тёлуге сакъларгъа, халкъыбызны тарыхын билирге чакъырады. Ийнанама, бюгюнню дерсен сора Малкъондуланы Ахматны симфонияларына эс буруругъузну. Музыка- жашауду! Сау болугъуз! Сау къалыгъыз!